

Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-1964 av *Ernest Mandel*

(Artikeln publicerades ursprungligen i franska tidskriften *Partisans*, nr 37, 1967)

Den ekonomiska debatten som utspann sig på Kuba åren 1963 och 1964 omfattade tjugotalet artiklar av vilka halva dussinet bidrag skrevs av Guevara. På uppmaning av de kubanska kamraterna bidrog också Charles Bettelheim och jag själv.*

Utom tvivel skulle det vara gagneligt om man en dag kunde sammanföra bidragen, och göra en bedömning i ljuset av marxistisk teori och kubansk ekonomisk praktik. Av flera skäl är det av vikt att uppmärksamma att denna debatt, fortfarande dåligt känd i västvärlden, intar en särskild plats i det marxistiska tänkandets historia; och då framförallt genom kamrat Guevaras bidrag.

Den kubanska revolutionens praktiska originalitet var den rika källa som hans av originalitet präglade bidrag till den samtida marxistiska teorin baserade sig på. Och Che Guevara har formulerat bidrag inte bara vad gäller gerillakrigföring, utan också inom den ekonomiska teorins område.

Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-1964 rör fyra huvudfrågor, förutom några av mer underordnad betydelse. Två av frågorna är av praktiskt slag; de handlar om den revolutionära regeringens ekonomiska politik: (1) Organiseringen av industriföretagen och (2) den relativa betydelsen av materiella incitament under byggandet av socialismen. De andra två frågorna tillhör teorins domäner: (3) Den exakta roll som värdelagen spelar i övergången från kapitalismen till socialismen, och (4) de förstatligade produktionsmedlens sociala natur – i strikt mening, under denna epok (Är de varor eller inte?). Representerar de social egendom eller är de endast till dels socialiserade, fortfarande även företagens egendom? Etcetera.

Förhållandet mellan de praktiska och de teoretiska frågorna är uppenbart. Teorins och praktikens dialektiska förening, som med nödvändighet måste prägla varje revolutionär, socialistisk aktivitet, förverkligas i allra högsta grad under epoken av övergång från kapitalism till socialism, under det socialistiska samhällsbyggets epok.

Endast den marxistiska teorin, betraktad som en helhet, förmår ge praktiken vägledning; i en terräng där ingen i praktiskt handlande tidigare röjt väg. Men endast den praktiska erfarenheten ger oss möjlighet att slutgiltigt välja bland olika teoretiska hypoteser; som i sig själva, och oberoende av praktikens provosten, aldrig kan göra anspråk på att uttrycka uppnådd säker medvetenhet.

Föreningen av teori och praktik står ständigt inför faran att uppluckras av antingen pragmatism eller dogmatism. En myckenhet av solid socialistisk erfarenhet – utifrån praktikens synvinkel – kommer oundgängligen att krävas, innan en teori, gällande ”de ekonomiska lagarna” för byggandet av socialismen, kan anta fast och definitiv form.

En sådan förmår vi ännu inte formulera, i det skede vi nu befinner oss. Den kan komma till stånd endast genom en mängd trevande försök och en mängd misstag, och utifrån den successiva approximationens metod.

Som en konsekvens av detta måste föreningen av teori och praktik under övergångens epok med nödvändighet innefatta en viss grad av teoretisk autonomi, utan vilken själva praktiken löper risken att lämnas dåligt förklarad och dåligt vägled; och uppenbarligen mångfaldigas riskerna till avvikelser och misstag.

---

* De viktigaste inläggen i denna debatt finns på marxistarkivet, se: [Planeringsdebatten på Cuba](#). – Red anm.

En av stalinismens defekter – och inte den minst betydande – består just i övergivandet av denna teorins relativa autonomi; under förevändningar och tal om ”verkningar” har man degraderat teorin till en vulgär och apologetisk nivå, något som resulterat i en enorm förlust av praktisk verkan.

Deltagarna i den ekonomiska debatten 1963-1964 var inte alla klara över de växelverkande dialektiska förhållandena mellan teorin och den revolutionära praktiken, men man kan tveklöst konstatera att de instinktivt sökte att förena nödvändigheten av teorins relativa autonomi med de omedelbara verkningarna i praktiken. Och det är just detta som ger debatten en ton av uppriktighet, allvar och hederlig uppskattning; trots att man i vissa bidrag kan notera ett trevande och sökande tänkande snarare än ett tänkande präglat av en klarare insikt om de framväxande sociala realiteterna.

Ekonomisk debatt på Kuba och i hela det ”socialistiska lägret”

Den ekonomiska debatten 1963-1964 på Kuba kan också ses som en del i en mycket bredare debatt, som nu utvecklar sig inom den internationella arbetarerörelsen, och särskilt i de länder där kapitalismen brutits ned. Denna debatt handlar om vilken ”ekonomisk modell” som är lämpligast att tillämpa i byggandet av socialismen.

Dessutom ställs vi här inför två parallella uppgifter, vilka man inte alltid lyfter fram: (1) Övervinnandet av den förtvining som behäftat ”socialismens ekonomiska teori” under den stalinistiska epoken; (2) nödvändigheten att komma till rätta med de former för ledning av ekonomin och de planeringsmetoder, som förvandlats till bromsar för produktivkrafternas tillväxt.*

Till stor del uppstod den ekonomiska debatten på Kuba spontant utifrån de kubanska realiteterna. Vad gäller några aspekter tycks debatten till viss del ha ”importerats”. I det senare fallet reflekterade debatten i mindre grad resultatet av en minutiös analys av de kubanska ekonomiska realiteterna, och den revolutionära regeringens uppgifter, än av en önskan att överföra den internationella debatten och omsätta – i vissa fall mekaniskt – det som hade proklamerats som landvinningar av ledningarna i Sovjetunionen och vissa östeuropeiska länder. Särskilt gällde detta frågan om ”materiella incitament”.

Det främsta värdet i Che Guevaras bidrag består i hans tydliga framhållande av den kubanska revolutionens särdrag; utan att han någonsin sänker sig till vulgär pragmatism. Den kubanska revolutionen särskiljer sig genom förhållandet att den vunnit och bibehållit den stora folkliga majoritetens stöd till det socialistiska arbetet. Ledarna har som främsta mål uppsatt bibehållandet, i varje situation, av detta aktiva stöd; vilket tar sig uttryck i linjen att mobilisera massorna i lösandet av en rad uppgifter – tänk bara på alfabetiseringen – och att utse kadre, även partiets medlemmar, genom massorna; i linjen att hela tiden informera massorna om de problem som revolutionen ställs inför, och i den oerhörda känsligheten inför allt som bryr folket, vilket Fidel Castro och den kubanska ledningen visar:

”Ingen människa kan betrakta sig som en politisk kader, om hon inte besitter en känslighet som låter henne i grunden förstå folket och folkets problem. Varje tillkortakommande är förlåtligt, dock inte bristande känslighet.” (Fidel Castro, ”Ett enda botemedel mot maktmissbruk: masslinjen!” Tal hållet den 29 augusti 1966, vid avslutandet av CTC:s XII kongress.)

Här har vi, utan tvivel, det som bildar denna revolutions särart, efter nedbrytningen av den gamla regimen.

Det är inte särskilt svårt att förstå att denna särart är resultatet av de specifika historiska omständigheterna under vilka revolutionen triumferat, av den exceptionella geografiska

---

* Se artikeln: ”Den sovjetiska planeringsreformen och dess implikationer”, *Les Temps modernes*, juni 1965.

situationen och av revolutionens egna socioekonomiska rötter. Men här är inte tillfälle att djupare i dessa aspekter av problemet. Det är tillräckligt att påminna om faktumet, och att understryka att ledarna i hög grad är medvetna om det.

Det finns, emellertid, en motsättning mellan denna ”masslinje” och den kubanska revolutionära regeringens dagliga politiska praktik. På den ekonomiska ledningens område – och helt klart vad gäller ledningen inom industrin – lyser varje direkt deltagande från massornas sida med sin frånvaro.

Det är inte en slump att den ekonomiska debatten 1963-1964 utspann sig uteslutande inom denna ledning, och att vissa kamrater, som gick in i debatten, indirekt reste problemet rörande förhållandet mellan företagen massornas förhållningssätt; frågan om materiella och moraliska incitament är direkt förbunden med detta.

Företagens självfinansiering och frågan om materiella incitament

Den nationaliserade industrin på Kuba var, till stor del, organiserad enligt *trustsystemet* (*empresas consolidadas*) utifrån industrins olika grenar; på ett sätt i stort jämförbart med det som präglade den sovjetiska industrin under en hel epok. Trusternas finansiering skedde genom en budgetering, och kontrollen utövades på ministerienivå (industri- och finansministerierna). Bankväsendet spelade en underordnad roll, av förmedlande slag.

Ett praktiskt föremål för diskussionen 1963-1964 var, bland annat, om detta system – vilket kamrat Guevara, och de som generellt stödde hans linje, hävdade – skulle försvaras; eller om det skulle ersättas med ett självfinansieringssystem på företagsnivå (vilket mynnar ut tillämpningen av ett räntabilitetskriterium). Den senare linjen förespråkades av Carlos Rafael Rodríguez och ett antal andra deltagare i debatten.

Kamrat Che Guevaras position framstod i denna fråga som ganska pragmatisk. Han hävdade inte att centraliserad ledning måste gälla överallt och ständigt, utan försvarade helt enkelt idén att för närvarande var för Kubas vidkommande denna modell den mest effektiva.

De framställda argumenten grundade sig, i huvudsak, på följande: det ringa antalet företag (färre än i staden Moskva!); det avsevärt reducerade antalet industrikadrer och kvalificerade ekonomer; det förhållandevis välutvecklade telekommunikationssystemet – mycket överlägset systemen i andra länder på samma allmänna utvecklingsnivå som Kuba; nödvändigheten av en synnerligen strikt kontrollerad resurshushållning, etcetera.

De flesta av de allmänt hållna argumenten som vändes mot honom berörde inte de sakernas tillstånd som beskrivits ovan.

Från och med den punkt då det den finansiella decentraliseringen fört med sig en ökning av makt knuten till mediokra, vacklande, inkapabla och ineffektiva byråkrater, tilltar byråkratiseringen, och i takt med den finansiella autonomin avtar den ekonomiska effektiviteten. Utifrån det sätt som vissa av argumenten för företagets ”finansiella autonomi” framställdes kunde man snarast dra den slutsatsen att en viss decentralisering av ledningen skulle bli nödvändig, när den kubanska industrins företag blivit många fler, större och mer komplexa. Men, man kunde inte påvisa att denna decentralisering var en nödvändighet *hic et nunc* (här och nu).

Vissa motståndare till Guevaras ståndpunkt förband frågan om ökad effektivitet genom decentraliserad ledning (och finansiell autonomi, som härleddes ur denna) med frågan om materiella incitament. Företag som är ställda under räntabilitetskrav måste underkasta alla sina göranden en strikt ekonomisk kalkyl, och de kan, menade man, på grund av detta, använda materiella incitament på mycket mer långtgående sätt: direkt intressera arbetarna i

frågan om arbetets produktivitet och företagets räntabilitet (till exempel genom ekonomisering med råvarorna), och i överskridandet av planmålen.

Härvidlag är det svar Che Guevara ger väsentligen praktiskt. Han avvisar inte nödvändigheten av strikt ekonomisk kalkylering inom planens ram, och inte heller förkastar han användandet av materiella incitament. Men han underställer användandet två villkor: Först och främst är det nödvändigt att välja sådana former av materiella incitament som inte tär på arbetarnas sammanhållning, som inte ställer arbetare mot varandra, och utifrån det förespråkar han ett system med belöningar till kollektiv. (Till arbetslag eller alla arbetare på ett företag, hellre än ett system med belöningar till individer.) Och han varnar för ett system med omfattande och överdriven användning av materiella incitament, eftersom de ger upphov till ett nedvittrande av massornas medvetenhet.

Guevara vill undvika en utveckling innebärande att hela samhällsklimatet genomsyras av egoism och upptagenhet med individuellt berikande. Uppmärksamheten på detta problem går i linje med traditionen från Marx och Lenin. Särskilt den senare, som förvisso också insåg nödvändigheten av att bruka materiella incitament under övergångsperioden från kapitalism till socialism, underströk samtidigt de risker för uppkomsten av korruption och demoralisering som följer av tillämpningen av dessa incitament; och han uppmanade partiet och massorna att energiskt bekämpa denna fara.

Jag känner inte till vilken lösning man på Kuba bestämt sig för, vad gäller sättet att leda företagen, men det förefaller mig som om man, hur som helst, i detta land befinner sig på ett avsevärt avstånd från en definitiv "ekonomisk modell". Självt fortsätter jag att vara anhängare till ett demokratiskt centraliserat självstyre. Ett sådant system motverkar både byråkratisering, som följer av en överdriven centralisering, och kommersialisering, genom överdriven användning av marknadsmekanismerna.

Den dubbla faran kan motverkas genom att ledningen läggs i arbetarnas händer, på de olika arbetsplatserna. Ett arbetarstyre som är underställt en strikt disciplin utövad av en central myndighet, i sin tur underställd arbetarråden.

Dock: Om Fidel Castro ännu inte förefaller att ha undanröjt problemet rörande ledningen av företagen har han uttalat sig på ett ganska så tydligt sätt vad gäller förhållandet mellan materiella och moraliska incitament; och i detta hänseende anslutande sig till Che's ståndpunkt. (Det är emellertid förvisso värt att notera att finansministeriet upplöstes och att "budgetfinansieringssystemet" förefaller att ha ställts åt sidan; vi saknar data kring detta.)

Uttalandet på mötet den 28 september 1966 – med anledning av sjätte årsdagen av bildandet av Kommittéerna för Revolutionens Försvar (CDR), då man också förklarade att från och med 1970 skall en majoritet av det kubanska folket inte längre betala hyra – riktade sina stötar mot de har endast pesetas i huvudet och som inte förstår nödvändigheten av att upprätthålla massornas sammansvetsning med revolutionen – ett mål som måste ha prioritet framför varje övervägande på basis av "ekonomisk kalkyl" – och som inte förstår nödvändigheten av att först och främst tillfredsställa folkets mycket grundläggande behov; och som underskattar värdet av moraliska incitament och den kubanska Revolutionens moraliska landvinningar.

"Dessa saker som Revolutionen åstadkommer, dessa idéer om hyran, sjukvården, utbildningen, om allt det som folket eftersträvar – utan att behöva ha pesos i huvudet, utan att behöva ha dessa papperslappar i plånboken – tenderar till att i ökande grad inom folket skapa ett mer avancerat socialt medvetande i förhållande till ägande och materiella tillgångar, och en annorlunda attityd till det mänskliga arbetet.

Vi är inte utopister. Vi tror inte att det är möjligt att förverkliga allt från den ena dagen till den andra. Vi tror inte att detta medvetande går att skapa inom loppet av några få år. Och vi tror att

detta medvetande aldrig kommer att skapas om vi inte för en oupphörlig strid för denna medvetenhet, och om man inte ständigt avancerar på denna front.” (Fidel Castro)

Enligt vår mening är denna position, som Che Guevara och Fidel Castro här intar, i överensstämmelse med den marxistiska teoretiska traditionen.

De vilka hävdar, som ett absolut postulat, att produktivkrafternas utveckling måste föregå en utveckling av medvetandet, gör sig skyldiga till ett mekaniskt tänkande, liksom de som tror på att väcka, genom rent subjektiva metoder (utbildning, propaganda, agitation etcetera), ser medvetandet skilt från sitt sammanhang.

Det finns ett ständigt pågående samspel mellan skapandet av en nödvändig materiell infrastruktur för utbredningen av en socialistisk medvetenhet, och detta medvetandes egen utveckling.

Det är faktiskt en utopi att tro att denna (medvetenhet) kan färdig uppenbara sig, genom en uteslutande subjektiv kraft, om den materiella situationen inte är mogen. Dock: det är också utopiskt att tro att denna socialistiska medvetenhet plötsligt kan födas, som genom ett trolleri, bara för att de materiella infrastrukturella förutsättningarna är för handen, om samtidigt det sociala klimatet domineras av de ”materiella incitamenten” (en önskan hos varje individ att förbättra sin individuella situation).

Produktionsmedlens sociala karaktär och värdelagen i övergångssamhället mellan kapitalism och socialism

Det är nu möjligt att bättre förstå förhållandet mellan de praktiska problemen och de teoretiska frågeställningarna som aktualiserades i debatt 1963-1964. Som jag förstår det, är det uppenbart att produktionsmedlen inom den förstatligade sektorn ej kan betraktas som varor, då begreppet varor implicerar förekomsten av byten, vilket innebär även byten av ägare. Ett statligt företag ”säljer” inte en maskin till ett annat statligt företag, lika lite som en avdelning inom *trusten* Ford ”säljer” en kaross till monteringsavdelningen.

Nödvändigheten av en strikt redovisning och kostnadskontroll, också i monetära termer, har ingenting med denna fråga att göra. Här handlar det om av den marxistiska teorins fundamentala aspekter: för Marx är arbetsprodukternas varuform och bytesvärdet, som uppstår i varucirkulationen, inget annat än en historiskt övergående form. Det handlar om egenskaper knutna till en ekonomi baserad på individuella producenter. Vilket enligt Marx måste hållas isär från förekomsten av ekonomisk kalkyl på basis av arbetsåtgång, något som förekommer i alla människans samhällen.*

Men, argumentationen för en höggradig autonomi för företagen kan, uppenbarligen, anses förstärkt genom den ideologiska tesen att under övergången från kapitalism till socialism fortsätter produktionsmedlen att vara varor. På samma sätt kan förespråkandet av företagets autonomi i finansieringshänseende ideologiskt uttrycka sig genom tesen att cirkulationen inom den statsägda sfären handlar om byten i termens verkliga mening. I båda fallen är direktörernas frihet att disponera, att fritt köpa och sälja produktionsmedel på en marknad inte sällan föremålet för dispyterna, som kan framstå som krångliga och överlastade (bysantinska).

Vad gäller värdelagens roll under perioden av övergång från kapitalism till socialism, har kommendant Mora formulerat meningen att värdelagen fortsätter att reglera produktionen, men att den inte är den enda reglerande faktorn. Dess reglerande verkan samspekar med planen och genom planens förmedling. Dessutom har han ur denna tes dragit slutsatsen att värdelagen ”opererar” i relationerna mellan de statliga företagen.

---

* Jfr *Das Kapital* I, 39-40; i Engels utgåva (Meisner, Hamburg 1890)

Ernesto Che Guevara har svarat att under epoken av övergång från kapitalism till socialism fortlever marknadskategorier i den utsträckning produktivkrafternas otillräckliga utveckling ännu inte medger tillfredsställandet av producenternas alla grundläggande behov; men denna fortlevnad innebär inte att det är värdelagen som reglerar produktionen. Denna regleras av planen, som kan och måste tillämpa kalkylering på värdebasis, men vars logik i sin funktion står i motsättning till värdelagen.

Jag tror att detta synsätt är i linje med den marxistiska teorin, och jag uttryckte en analog synpunkt i mitt bidrag till debatten 1963-1964.

Här finns också en tydlig relation mellan den teoretiska debatten och divergenserna vad gäller den ekonomiska planeringen på Kuba. De som sammanblandar fortlevnaden av de merkantila kategorierna med värdelagens reglerande funktion, måste med nödvändighet tillskriva marknadens mekanismer en avgörande roll inom den planerade ekonomins ram; inte bara vad gäller konsumtionsvaror – vilket är i mina ögon rimligt – utan också, och framförallt, vad gäller industrins produktionsmedel. Ur detta synsätt härleder sig vidare ihärdigheten med vilken man försöker att införa värdelagen som reglerande i förhållandet mellan de statliga företagen (där ”bytena” främst handlar om produktionsmedel). Och detta ”spel” innebär uppenbarligen autonomi i fråga om investeringar. På så sätt bekräftas att det existerar en historisk antagonism mellan den verkliga planeringens imperativ och marknadsekonomins imperativ (även om den senare kallas socialistisk).

De som avvisar tanken att värdelagen fortsätter att reglera produktionen, direkt eller indirekt, under epoken av övergång från kapitalism till socialism, förnekar inte på något sätt att marknadskategorierna oundvikligt överlever under denna epok.

De förnekar inte heller, i många fall, att planerarna lugnt kan överlämna vissa justerande funktioner till samspelet mellan utbud och efterfrågan. Men de inser den fundamentala motsättningen mellan marknaden och planen, och tilldelar därför ett brett spektrum (inom ekonomin) till upprättandet av administrativt bestämda priser; dels för att tillförsäkra prioritet åt vissa sociala tjänster, dels för att säkra den samhällsekonomiska utvecklingen.

Det är på grund av detta som de understryker att värdelagens inflytande är mer begränsat än i det kapitalistiska produktionssättet, och att vissa sektorer – och särskilt produktionsmedlens cirkulation inom den statliga sektorn – undandrar sig värdelagens påverkan.

De politiska drivkrafterna, som på ett avgörande sätt har inspirerat de val som Guevara och Fidel Castro har gjort inom detta område, är uppenbara: först och främst en önskan att undvika demoralisering inom Kubas breda lager, att undvika en besvikelse mot bakgrunden av den moraliska utveckling som Revolutionen i deras ögon representerar. Men vilka dess drivkrafter än är, så inskriver sig den ekonomiska diskussionen på Kuba 1963-1964, och den aktuella diskussionen i dess förlängning, i högsta grad i den utsträckt processen i vilken mänskligheten, tack vare byggandet av socialismen i internationell skala, varje gång med större bredd blottlägger de ekonomiska lagar som föregår uppkomsten av det klasslösa samhället.

Översättning (från spanskan): *Tomas Widén*

[Här har vi utgått från den spanskspråkiga utgåvan av artikeln, med titeln: ”El debate económica en Cuba durante el período 1963-1964”, publicerad i samlingsverket *El Gran Debate Sobre la Economía en Cuba 1963-1964 / Ernesto Che Guevara [et al.] - 2. ed. - La Habana : Ed. de Ciencias Sociales, 2004*. Utanför Kuba distribueras boken av *Ocean Press* (första utgåvan 2006) – *Red anm*]